

УДК 347.919

І. В. Циб

аспірантка

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
кафедра цивільно-правових дисциплін
Французький бульвар, 24/26, Одеса, Україна, 65058

ІСТОРИЯ ВИНИКНЕННЯ ТА РОЗВИТКУ АПЕЛЯЦІЙНОГО ПРОВАДЖЕННЯ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Проведено історичне дослідження виникнення та розвитку апеляційного провадження в цивільному процесі, яке відображає становлення апеляційного оскарження у різні історичні періоди у вітчизняному цивільному процесі та в цивільному процесі деяких західноєвропейських країн.

Ключові слова: апеляція, апеляційне оскарження, апеляційне провадження, апеляційна скарга, цивільний процес.

Досліджуючи питання апеляційного оскарження в цивільному процесі, доцільно звернутися до історичного аспекту, який має важливе значення та є основою становлення й розвитку апеляції на сучасному етапі.

Термін «апеляція» означає (від лат. appellatio — звернення, скарга) основний спосіб оскарження судових рішень, які не набрали чинності, до суду вищої інстанції для їхнього перегляду [1, с. 39].

Метою роботи є історичне дослідження виникнення та розвитку апеляційного провадження, з часів його появи до остаточного становлення в Україні.

У науці цивільного процесуального права історія зародження апеляційного оскарження є малодослідженою. При аналізі наукових праць та історичних джерел виникають певні проблемні моменти. Наприклад, немає єдності думки серед науковців щодо визначення історичного періоду появи інституту апеляційного оскарження.

Проблемою виникнення та розвитку апеляційного провадження у різні часи займалися такі провідні вчені та юристи: С. Н. Абрамов, К. М. Анненков, О. О. Борисова, Д. С. Гудзь, Ф. М. Дмитрієв, К. Д. Кавелін, О. Ю. Костюченко, А. Ф. Клейнман, М. М. Михайлов, Й. О. Покровський та інші. Водночас, в сучасних умовах формування правової системи в Україні це питання є доволі актуальним.

Зародження інституту апеляційного оскарження відбувається ще за часів Стародавнього Риму. В додержавний період Риму для захисту порушених прав застосовувалися звичаї, але пізніше на зміну їм прийшло самоуправство та самозахист, що були закріплені у Законах XII таблиць [2, с. 59].

На зміну самоуправству приходять, замінюючи один одного, такі види процесу: легісакційний, формулярний та екстраординарний. Легісакційний (сукупність ритуальних формул і жестів називався «legis actio», звідси

походить назва) процес характеризувався суворим формалізмом дій судді та сторін при розгляді спору. Проголошене судове рішення було безапеляційним.

При формулярному процесі починають виникати деякі способи оскарження судових рішень. Зокрема, сторона, яка не була вдоволена рішенням, могла отримати від магістрату реституцію щодо судового рішення, останнє тоді вважалося таким, що не відбулося і починався новий процес. Так, рішення могло бути відмінене за допомогою едикту претора, вищестоящого претора або вищестоящого магістрату за наявності збитків та справедливих підстав. Але це ще не апеляція у сучасному її розумінні.

В епоху Римської імперії з'являється екстраординарна форма процесу, за якої виникає право на апеляційне оскарження судових рішень. Якщо особа не знаходила захисту в цивільному процесі, вона зверталася до магістрату або навіть до імператора з проханням захистити її права адміністративними засобами. Спочатку апеляційне провадження було доволі хаотичним, але поступово упорядковувалося. В цей час були визначені строки подачі апеляційної скарги та передачі справи до вищої інстанції. Непогодження з рішенням можна було оголосити у суді відразу після винесення рішення або у 10-денний термін у письмовій формі. За апеляційну скаргу, що подавалася імператору, необхідно було сплатити певну суму. Подача апеляційної скарги зупиняла виконання рішення. Право на апеляцію належало не лише сторонам, а й кожній зацікавленій особі. Отже, саме в цей період виникає право на апеляційне оскарження в цивільному процесі, яке закладає фундаментальні основи апеляційного провадження у майбутньому [3, с. 127].

Виникнувши у Стародавньому Римі, право на апеляційне оскарження продовжило існування шляхом рецепції римського права, отримавши свій подальший розвиток у цивільному судочинстві європейських країн. Для прикладу, розглянемо, як розвивалося апеляційне оскарження у Німеччині та Франції.

У Німеччині в XIV ст. здійснюється переворот у цивільному праві та судочинстві. Відбувається рецепція римського права. У 1495 р. засновується Імператорський суд, що виконував функцію вищого апеляційного суду. Але з розвитком феодальних відносин судове верховенство короля було обмежено. Князям дозволялося влаштовувати місцеві апеляційні суди на зразок Імператорського суду. При закріпленні центральної державної влади рішення князівського апеляційного суду могли бути оскаржені до вищого апеляційного суду [3, с. 128]. Існування у Німеччині ієрархічної судової системи та можливості апелювати до вищестоящого суду призвело до закріплення юридичних норм, які поступово замінили звичаї народу. Таким чином, право на апеляційне оскарження у Німеччині реалізується завдяки інстанційності судової системи.

Розвиток апеляційного оскарження у Франції відрізняється від Німеччини. Спочатку судові рішення відстоювалися зі зброєю в руках на судових поєдинках, які були закріплені в *Establissement de Saint Louis* 1270 р., що запровадили апеляційні суди. Право на апеляційне оскарження того

часу здійснювалося не на рішення, а на несправедливі дії судді, лише у 1667 р. апеляція стає скарою на рішення. Після революції 1789 р. було відмінено апеляційні суди. У 1796 р. остаточно визначено, що суди першої інстанції повинні розглядати апеляційні скарги на рішення тієї ж інстанції. Але така ситуація проіснувала до 1810 р., коли право на апеляційне оскарження до апеляційного суду було закріплено знову [3, с. 129].

У Німеччині та Франції мета апеляційного оскарження — новий розгляд справи по суті, причому апеляційний суд не лише перевіряє правильність рішень суду першої інстанції, але і розглядає справу з початку, як і перша інстанція. Сторони, при здійсненні права на апеляційне оскарження, мали право пред'являти нові докази, які можуть істотно змінити суть справи.

Порівняно із західноєвропейськими країнами, право на апеляційне оскарження судових рішень у вітчизняному цивільному процесі пройшло складний шлях становлення та розвитку.

За часів Стародавньої Русі суд був народним та самостійним, застосовувалися звичаєві норми. Спори, що виникали в общині, вирішували старшини та начальники, спори, що виникали між общинами — князь та судові мужі [4, с. 6]. Апеляційне оскарження рішення ще не виникало.

Лише наприкінці XV — на початку XVI ст., тобто з часу видання Судебників, у Російській державі започатковується інститут перегляду судових рішень: спочатку у вигляді надзвичайних способів оскарження рішень, пізніше у вигляді апеляційного оскарження, тобто зароджується інститут апеляційного оскарження. У цей період апеляційну скаргу можна поділити на приватну (оскаржувалися дії судді, затягування процесу, стягнення зайвого мита) та апеляційну (оскаржувалося саме рішення). Якщо скарга була принесена на незаконне вирішення справи, поєднане з перевищенням влади та по сплаті ним збитків, суд проводився знову.

Більшої визначеності та впорядкованості апеляційне оскарження набуває на межі XVII–XVIII ст. За часів реформ Петра I на правову систему Росії почали впливати інші правові системи, а саме німецька та французька. Апеляційними органами того часу були: цар, після царя — Сенат, Розправні Палати та у 1717р. Юстиць-Колегії. У цей період в апеляційну скаргу заборонялося вміщувати додаткові прохання про обставини справи, які не були розглянуті судами нижчої інстанції. Сутність перегляду справ по апеляції полягала в тому, що вона ґрунтувалася на документах та доказах, наданих у першій інстанції.

17 вересня 1720 р. за часів Петра I в Указі про порядок подачі апеляційної скарги було поступово визначено межі оскарження: в апеляційній скарзі мало бути зазначено, в чому саме полягає неправильність винесеного судом першої інстанції рішення, та вказано, яким наказам воно суперечить. При перенесенні справи до вищої інстанції було наказано надсилати як саму справу, так і виписку з неї за підписом як самих суддів, так і позивачів [5, с. 171].

При правлінні Катерини II прийнято нові положення стосовно апеляційного оскарження, а саме, після проголошення рішення сторонам нака-

зано давати його копію і оголошувати, щоб у разі незгоди вони підписали протягом тижня на оригіналі справи свій намір подавати скаргу у вищестоящий суд. Сторона повинна була оголосити, чи вона невдоволена всім рішенням, чи його частиною. Після проголошення непогодження з рішенням суду суд пересилав справу до вищої інстанції, де вона перебувала до моменту подачі апеляції.

За часів Олександра I у 1801 р. було встановлено апеляційне свідоцтво, яке необхідно було обов'язково подавати разом із апеляційною скаргою. В апеляційному свідоцтві вказувалися відомості про те, в якому суді, коли виносилося рішення у справі, коли проголошувалося остаточне рішення, коли проголошувалося непогодження з усім чи лише з частиною рішення та інші відомості. У цей час закріплюється апеляційне провадження та починає посідати важливе місце в цивільному процесі.

Завдяки судовій реформі Олександра II у 1864 р. судова система тодішньої Росії зазнала кардинальних, принципово нових змін, які зробили судову систему повністю незалежною від державної влади. Статут цивільного судочинства 1864 р. закріпив інститут апеляційного оскарження судових рішень. Апеляційною інстанцією для мирових судів були Миріві З'їзди, для окружних судів — Судові Палати. Рішення судів другої інстанції були остаточними і підлягали негайному виконанню. Апеляційний суд здійснював розгляд справ по суті, так само як і суд першої інстанції, тобто діяв за принципом «повної апеляції». Реалізуючи своє право на апеляційне оскарження сторони могли пред'являти нові докази, просити про допит нових свідків, спиратися на нові факти. Але вони не мали права пред'являти нові вимоги, які не заявлялися в суді першої інстанції. Це положення було захистом від недобросовісної сторони. Апеляційний суд повинен був вирішити справу, не повертаючи її до першої інстанції на новий розгляд. Апеляційний суд був пов'язаний межами скарги, він лише перевіряв ту частину рішення, яка оскаржена, ті порушення, на які вказував скаржник, перевіряв рішення лише щодо тих осіб, які подали скаргу [3, с. 131].

У 1889 р. було проведено контрреформу, яка створила складну систему судових органів. Право на здійснення апеляційного оскарження реалізувалося таким чином: апеляційна скарга подавалася до окружного суду, який виніс рішення (в цій скарзі мало бути вказано рішення оскаржується повністю або частково; якими обставинами справи або законами заперечується правильність рішення; в чому полягає клопотання скаржника). Апеляційна скарга мала відповідати певним вимогам щодо форми: вона складалася на папері з гербовою печаткою, у ній вказувалася кількість осіб, які беруть участь у справі, додавалися копії скарги та долучених до неї нових документів, додавалася довіреність із спеціальним повноваженням, якщо скаргу подавав представник скаржника та мало бути додане судове мито [3, с. 131].

15 червня 1912 р. був прийнятий закон «Про реорганізацію місцевого суду», за нормами якого апеляційне оскарження розглядалося як основний спосіб виправлення помилок, допущених судом першої інстанції. Якщо особа вважала, що її права порушені рішенням суду першої інстанції, тоді

вона могла звернутися до апеляційного суду через суд першої інстанції. В цей час існувало таке поняття, як «зустрічна апеляція» — вона мала відповідати формальним вимогам закону та в разі прийняття надсилалася її копія іншій стороні й призначався місячний термін для надання нею пояснень. Після вирішення справи остаточно апеляційним судом, вона пересилалася для виконання рішення до суду першої інстанції [3, с. 134].

Наприкінці XIX — на початку XX ст. був підготований проект нової редакції Статуту цивільного судочинства, який передбачав ряд змін щодо збереження інституту апеляції. На думку О. О. Борисової «принцип розгляду цивільних справ в двох інстанціях є загально визнаним, щоб надавалася ще необхідність в його подальшій обґрунтованості та захисті» [6, с. 36]. Але 24 листопада 1917 р. інститут апеляції припинив своє існування Декретом Ради Народних Комісарів № 1 «Про суд», стаття 2 Декрету проголошувала: «Рішення місцевих судів остаточно та оскарженню в апеляційному порядку не підлягають» [8]. Стаття 4 Декрету № 2 «Про суд» від 22 лютого 1918 р. підтвердила відміну апеляційного оскарження: «Оскарження в апеляційному порядку відміняється і припускається тільки касація рішення» [9]. Відміна апеляційного оскарження пояснювалася тим, що це усуне затягування судового процесу та зробить простішим цивільне судочинство.

На думку професора О. П. Клейнмана «Це принципова відмова: потрібно було усунути тяганину, усунути розмаїття судових органів» [7, с. 97]. Таким чином, радянська влада скасувала право особи на апеляційне оскарження судового рішення в цивільному процесі, що є, на нашу думку, скасуванням демократичної гарантії реалізації права на судовий захист.

Історія становлення інституту апеляції в західноєвропейських країнах та Росії вплинула й на розвиток цього інституту в Україні. Після безапеляційного розгляду справ за радянських часів апеляційне оскарження судових рішень було знову відновлене на підставі Конституції України 1996 р. та закону «Про внесення змін до ЦПК України» від 21 червня 2001 р.

На теперішній час в Україні апеляційне оскарження регулюється ст.ст. 125, 129 Конституції України, Цивільним процесуальним кодексом України від 18 березня 2004 р., який був значно змінений, у зв'язку із прийняттям 07 липня 2010 р. закону «Про судоустрій та статус суддів». В цивільному процесуальному законодавстві України відображені всі ключові положення, що були надбані світовою історією та практикою апеляційного розгляду цивільних справ у судах.

Дослідивши історичний шлях зародження та розвитку апеляційного провадження в цивільному процесі, можна зробити висновок, що апеляційне оскарження з'явилося ще за стародавніх часів та поступово формувалося й діяло в залежності від історичного періоду, політичної влади, економічної та соціальної ситуації в певній державі. Кожний історичний етап розвитку тієї чи іншої країни, зокрема, Стародавнього Риму, Німеччини, Франції, Росії (України, під час перебування у складі Росії), суттєво вплинув на становлення інституту апеляції. Аналізуючи історичний досвід апеляційного оскарження, ми маємо можливість скористатися надбаннями

наших пращурів, відмітити всі позитивні та негативні моменти для того, щоб порівняти отримані знання із сучасністю та вирішити проблемні питання у майбутньому.

Список літератури

1. Брянский В. Ю. Апелляционное обжалование: история и современность / В. Ю. Брянский // Российский судья. — 2005. — № 7. — С. 39–40.
2. Римское частное право : учебник / под ред. проф. И. Б. Новицкого и проф. И. С. Перетерного. — М. : ИКД «Зецало-М», 2008. — 560 с.
3. Бортник Ю. М. Историчний розвиток апеляційного провадження / Ю. М. Бортник // Судова апеляція. — 2006. — № 1. — С. 124–135.
4. Дмитриев Ф. М. История судебных инстанций и гражданского апелляционного судопроизводства от Судебника до Учреждения о губерниях / Ф. М. Дмитриев. — М., 1899. — 288 с.
5. Михайлов М. М. Русское гражданское судопроизводство в его историческом развитии от Уложения 1649 г. До издания Свода Законов / М. М. Михайлов. — СПб., 1856. — 172 с.
6. Борисова Е. О. Апелляция в гражданском (арбитражном) процессе / Е. О. Борисова. — М. : Городец, 2000. — 288 с.
7. Клейнман А. Ф. Новейшие течения в советской науке гражданского процессуального права (Очерки по истории) / А. Ф. Клейнман. — М. : Издательство Московского университета, 1967. — 120 с.
8. Декрет о суде № 1 [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%B5%D0%BA%D1%80%D0%B5%D1%82%D1%8B_%D0%BE_%D1%81%D1%83%D0%B4%D0%B5#.D0.94.D0.B5.D0.BA.D1.80.D0.B5.D1.82_.D0.BE_.D1.81.D1.83.D0.B4.D0.B5_.E2.84.96.C2.A01.5B5.5D
9. Декрет о суде № 2 [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%B5%D0%BA%D1%80%D0%B5%D1%82%D1%8B_%D0%BE_%D1%81%D1%83%D0%B4%D0%B5#.D0.94.D0.B5.D0.BA.D1.80.D0.B5.D1.82_.D0.BE_.D1.81.D1.83.D0.B4.D0.B5_.E2.84.96.C2.A02

И. В. Цыб

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра гражданско-правовых дисциплин
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

ИСТОРИЯ ВОЗНИКНОВЕНИЯ И РАЗВИТИЯ АПЕЛЛЯЦИОННОГО ПРОИЗВОДСТВА В ГРАЖДАНСКОМ ПРОЦЕССЕ

Резюме

Апелляционное производство возникает в Древнем Риме и находит свое дальнейшее развитие в истории западноевропейских стран, а также России. Анализируя исторический опыт, можно прийти к выводу о том, что апелляционное производство прошло сложный путь становления и на сегодняшний день является одной из гарантий права на судебную защиту.

Ключевые слова: апелляция, апелляционное обжалование, апелляционное производство, апелляционная жалоба, гражданский процесс.

I. B. Tsyb

Odessa I. I. Mechnikov National University,
The Department of Civil Law Disciplines
Frantsuzskiy Boulevard, 24/26, Odessa, 65058, Ukraine

**THE HISTORY OF APPEARANCE AND DEVELOPMENT
OF THE APPEAL IN CIVIL PROCESS**

Summary

The appeal arose in Ancient Rome. The appellate process developed in West European countries and in Russia. Analyzing historical experience, we can come to a conclusion that the appeal passed a complicated way of formation. Now it guaranties the right of judicial protection.

Key words: appeal, appellate process, appellate procedure, appeal complaint, civil process.